

С. І. Нехаєнко

*старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ (сил)
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна*

О. В. Осадчий

*слухач
Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна*

АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДМОБІЛІЗУВАННЯ ТА ПРИВЕДЕННЯ У БОЙОВУ ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті автори аналізують чинники та фактори, що впливають на один з основних видів всебічного забезпечення бойових дій Збройних сил України – морально-психологічне забезпечення. У ході дослідження авторами використано системний аналіз, синтез, узагальнення психолого-педагогічної та іншої наукової літератури, нормативно-правових документів, що регламентують морально-психологічне забезпечення, як один із основних видів всебічного забезпечення. Аналіз наукових підходів до дослідження поняття «чинники та фактори» дав змогу зробити висновок про те, що на морально-психологічне забезпечення впливають як зовнішні фактори (об'єктивні умови обстановки), так і внутрішні фактори (суб'єктивні).*

***Ключові слова:** морально-психологічне забезпечення, морально-психологічний стан, бойові дії, відмобілізування, чинники, фактори, боєдатний стан.*

Сучасні потреби реформування Збройних сил України суттєво змінюють як вимоги, так і методологічні підходи до військово-професійної та спеціальної (фахової) підготовки військових фахівців різних ланок управління. Не є винятком і офіцери структур морально-психологічного забезпечення, які згідно зі своїми функціональними обов'язками відповідають за організацію та керівництво морально-психологічним забезпеченням (далі – МПЗ) – одним із основних видів всебічного забезпечення операцій (бойових дій). Офіцер структур МПЗ – це не просто військовий професіонал, який виконує військово-професійні завдання, зумовлені його функціональними обов'язками, а він насамперед організатор одного з основних видів всебічного забезпечення операцій (бойових дій) – МПЗ. Нині перед ним стоїть завдання здійснювати всі необхідні заходи, які забезпечуватимуть формування та підтримання необхідного морально-психологічного стану (далі – МПС) у військових підрозділах і частинах, який своєю чергою сприяє успішному виконанню військовими підрозділами та частинами поставлених бойових завдань з мінімальними втратами особового складу і військової техніки [10, с. 48].

Для нашого дослідження суттєвий інтерес становлять праці науковців, які досліджують проблемні питання військово-професійної та фахової діяльності офіцерів (Н. Агаєв [1], Г. Артюшин [2], О. Бойко [3], Н. Вербин [4], А. Галімов [5], О. Діденко [6], О. Капінус [7], С. Мул [9], В. Осьодло [11], О. Торічний [12], Р. Торчевський [13], В. Шемчук [14] та ін.). Серед найважливіших проблем, які вирішують службові особи різних рівнів Збройних сил України, виділяється морально-психологічне забезпечення. Морально-психологічне забезпечення підготовки військ – один з основних видів всебічного забезпечення військ (сил), метою якого є формування та підтримання позитивного Морально-психологічного стану особового складу, його професійно важливих, бойових, психічних і громадянських якостей, необхідних для успішного виконання ним бойових завдань. За будь-яких обставин і умов бойових дій МПЗ має проводитися комплексно, безперервно, цілеспрямовано та контекстно, і чим складніша та напруженіша, наприклад, бойова обстановка, тим вона активніша, цілеспрямованіша, конкретніша та предметніша [8]. Досвід військових частин та підрозділів Збройних сил України, які беруть участь у відбитті збройної агресії Росії на Сході України, виразно показав виняткову актуальність та необхідність МПЗ застосування [10].

Сучасний бій – це суворе випробування фізичних і духовних сил військовослужбовців, їхньої здатності активно протистояти діям екстремальних, несприятливих для життя факторів, зберегти волю та рішучість, до кінця виконати поставлене бойове завдання (наказ). Водночас бій є жорстокою боротьбою цілей, мотивів, переконань, настроїв, волі, думок військовослужбовців протилежних сторін. Включення особового складу у реальні бойові умови, небезпечну ситуацію спричиняє різку зміну поведінки, морально-психологічного стану військ. Через те, що від МПС особового складу залежить успіх бою, кожному командирю (начальнику), необхідно знати та враховувати вплив цих факторів для якісного планування та організації МПЗ застосування військ (сил), тобто передбачати фізичне і морально-психологічне навантаження, якого зазнає особовий склад, щоб ефективно використати «людський чинник» для досягнення перемоги над противником. Тому під час проведення відмобілізування та приведення військової частини у бойову готовність необхідно готувати особовий склад до майбутніх бойових дій. Наявність відповідних знань допоможе командирам (начальникам), офіцерам структур МПЗ забезпечити не лише необхідну моральну та психологічну готовність особового складу до бойових дій, а й високу його організованість та бойову активність.

Застосування військових підрозділів і частин у бойових діях – явище багатомірне, є таким збігом негативних обставин, які виражаються в особливих, несприятливих умовах для діяльності військовослужбовців. Бойова діяльність має такі особливості: постійна наявність небезпеки для життя і здоров'я військовослужбовців; постійне застосування або готовність до застосування зброї; вороже оточення; можливе вирішення бойових завдань на значному віддаленні від основних сил невеликими за чисельністю штурмовими (розвідувальними) групами за відсутності контакту з командуванням; великі фізичні навантаження у поєднанні з високою активністю когнітивної сфери; підвищена концентрація уваги; підпорядкування всього режиму життєдіяльності вирішенню поставленого бойового завдання (порушення режиму відпочинку, сну, харчування, дискомфортні санітарно-гігієнічні умови) тощо. Загалом наведений аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних фахівців щодо факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на поведінку військовослужбовців та їхній морально-психологічний стан дає можливість класифікувати їх та звести до єдиної системи факторів.

Зовнішні фактори (об'єктивні умови обстановки) включають соціальні (суспільно-політичні), суто бойові та еколого-ергономічні фактори.

Соціальні фактори є основою для формування широких соціальних мотивів поведінки особового складу, різноманітних бойових установок і передбачають вплив на особистість макросоціальних явищ (ставлення народу та військовослужбовців до війни, бойових дій, бою), а також мікросоціальних факторів, що безпосередньо впливають на поведінку військовослужбовців у ході бою, злагоженість військових колективів (підрозділів, військових частин), довіру особового складу до своїх командирів, психологічну сумісність особового складу малих груп (відділень, екіпажів, обслуг, взводів, рот тощо).

Досвід свідчить, що активність особового складу залежить від ставлення народу до війни, розуміння мети війни (збройного конфлікту, бойових дій), ставлення до соціальних, економічних, національних, релігійних інтересів у структурі причин, які її викликали. У цьому разі доцільно навести одну із закономірностей війни: від того, який образ потенційного чи реального конфлікту склався у суспільства, яке місце в ньому відведено армії, значною мірою і буде залежати можливість застосування різних мотивів для спонукання військовослужбовців до активних бойових дій. В умовах війни діє такий соціально-психологічний закон: основа належного морально-психологічного стану армії не в ній самій, а в суспільстві, інтереси якого армія захищає. Так було у ході війни США у В'єтнамі, дій Радянських військ в Афганістані, дій коаліційних військ в Іраку, дій угруповання військ Російської Федерації в Чечні, грузинсько-російському конфлікті, участі військових частин та підрозділів Збройних сил України в антитерористичній операції та операції Об'єднаних сил [8, с. 36].

Бойові фактори – широкий спектр змінних, що викликають певні реакції, стани, регулюють поведінку військовослужбовців у бою. До бойових факторів належать: вид та інтенсивність бойових дій, особливості застосування зброї та бойової техніки, обсяг та співвідношення втрат з обох сторін тощо.

Еколого-ергономічні фактори відображають специфіку впливу зовнішніх (географічних, природно-кліматичних, техніко-технологічних) обставин та режиму бойових дій (тривалості, частоти зіткнень із противником, ергономічності бойової техніки, ступеня ізоляваності від головних сил, порушення ритмів життєдіяльності) на морально-психологічний стан протидіючих сторін.

Внутрішні фактори (суб'єктивні) – це стійкі сформовані якості особистості військового колективу загалом і військовослужбовця зокрема. До внутрішніх факторів належать психофізіологічні та психологічні.

Психофізіологічними факторами є: відповідність психофізіологічної конституції і темпераменту військовослужбовця вимогам майбутньої бойової діяльності; стан втоми, стан працездатності; стан фізичного і психічного здоров'я військовослужбовця, наявність бойової психічної травми; рівень нерво-психічної стійкості.

Так, військовослужбовці сангвінічного типу темпераменту у складних умовах швидко приймають рішення та діють сміливо; холерики діють сміливо та рішуче у стані емоційного підйому, а в стані зне-силення зазнають безпідставного страху; флегматики будуть діяти рішуче у разі попередньої ретельної підготовки, їм притаманні стабільність емоційних переживань, наполегливість та витримка; меланхо-ліки здатні проявляти активність та рішучість лише протягом нетривалого часу.

Індивідуально-психологічними факторами є: стан мотиваційної сфери військовослужбовця, її орієн-тування на активну участь у вирішенні бойових завдань; наявність бойового досвіду, здатність адапту-ватися до бойових умов і дій у складі військового підрозділу; розвиток інтелектуальних та емоційно-вольових якостей відповідно до вимог майбутньої діяльності тощо. Військовослужбовець не є сліпою зброєю в руках зовнішніх обставин бою та природних інстинктів, його поведінка значною мірою визна-чається спрямованістю особистості, особливостями характеру, інтелекту, сили волі, емоцій, здібностей тощо. Без розуміння цього неможливо пояснити основи самопожертви, ризику, взаємовиручки, героїзму, особливо в умовах, коли має спрацювати інстинкт самозбереження. Саме тому командирам (началь-никам) усіх рівнів необхідно вміти передбачати специфіку впливу факторів сучасного загальновійсько-вого бою та можливу поведінку особового складу, намагатися активізувати її, мобілізувати підлеглих на виконання поставленого бойового завдання.

Ось чому запропонована науковцями класифікація факторів безпосереднього впливу бойової обстановки на МПС та поведінку особового складу може бути своєрідною настановою з питань організації мораль-но-психологічного забезпечення та ефективного вирішення завдань, які стоять перед особовим складом.

Отже, сучасний бій висуває високі вимоги до особового складу військ (сил) та його МПС. Небез-печну для життя обстановку кожен сприймає залежно від власного розуміння мети війни (бойових дій), ціннісних установок, ставлення до противника, товаришів по службі, командирів тощо.

Загалом для ефективної діяльності особового складу в бойових умовах необхідні: високий рівень мотивації поведінки для виконання поставленого бойового завдання; високий рівень сформованості морально-бойових якостей; військово-професійна майстерність; здатність швидко адаптуватися у бойо-вій обстановці; вміння долати вплив негативних факторів бою; злагодженість військових колективів тощо. Кожному військовослужбовцю має бути забезпечено інформування про умови та майбутні бойові дії, у яких буде брати участь військова частина.

Головним змістом МПЗ відмобілізування та приведення військової частини у боездатний стан є:

- морально-психологічна підготовка особового складу до виконання самостійних, пов'язаних із ризи-ком для життя завдань, переважно у відриві від основних сил військової частини;
- психологічна готовність виконати завдання;
- морально-психологічний супровід життєдіяльності і військової дисципліни.

Як свідчить практика, на МПС більшості військовослужбовців позитивно впливають такі чинники, як:

- високий рівень особистої професійної підготовки і постійне прагнення до її вдосконалення;
- повага до Збройних сил своєї країни;
- повага до військових традицій;
- беззастережна впевненість в якості зброї;
- висока психологічна боєготовність.

Аналіз показує, що системи морально-психологічного забезпечення в зарубіжних і українській армії мають багато спільного, але є і різниця. В багатьох арміях світу в основу покладено «американську модель». Тому доцільно проаналізувати систему морально-психологічного забезпечення у збройних силах США [2]. Аналіз системи МПЗ, або морально-психологічної підготовки, особового складу армій держав-членів НАТО дає змогу виявити деякі основні її ознаки та особливості:

- існування відповідного апарату фактично в усіх структурах організаційної будови збройних сил, розгалуження та суворя підпорядкованість різних служб і органів;
- існування у розпорядженні органів управління морально-психологічною підготовкою могутньої матеріальної і фінансової бази в поєднанні з численним висококваліфікованим кадровим складом;
- чітко визначені ідейно-теоретичні та методологічні засади морально-психологічної підготовки;
- високоякісне законодавче забезпечення;

- цілеспрямованість та масштабність морально-психологічної підготовки;
- комплексний підхід до завдань, які виконуються;
- нерозривна єдність процесу навчання і виховання;
- добре організована практична діяльність.

МПЗ відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан – це один з основних видів всебічного забезпечення підготовки підрозділів та особового складу. Ефективність МПЗ під час відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан та в ході виконання ними завдань досягається: своєчасною постановкою завдань та організацією МПЗ; постійним аналізом та прогнозуванням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням та проведенням розвитку морально-психологічної обстановки, якісним плануванням і проведенням заходів морально-психологічного забезпечення, визначенням їх найефективніших форм і способів; безпосередньою організаторською діяльністю з метою формування у військовослужбовців служби високої морально-психологічної стійкості та активності; підтриманням постійної взаємодії структур МПЗ з відповідними штабами та іншими органами управління щодо організації МПЗ під час відмобілізування та приведення військової частини у боєздатний стан; стійким і безперервним управлінням силами і засобами морально-психологічного забезпечення.

Спеціальні соціологічні дослідження проводяться з метою вивчення об'єктивно існуючих настроїв, думок, потреб і запитів особового складу, тенденції їх розвитку, а також чинників, що негативно впливають на МПС військової частини (підрозділу), знижують його боєздатність. У цих моніторингах відстежуються такі питання, як:

- ступінь самовпевненості різних категорій військовослужбовців;
- довіра до своїх командирів, колег;
- рівень згуртованості військового колективу, його МПС тощо.

Аналізуючи проведення антитерористичної операції у 2014–2018 роках, можна сказати, що на морально-психологічний стан особового складу впливає:

- нервозність та невизначеність організаційного періоду;
- тривала відсутність можливості особистого спілкування військовослужбовців з членами сімей;
- негативна інформація про суспільно-політичну обстановку та життєдіяльність українських військовослужбовців у районі проведення антитерористичної операції, яка доходить до військовослужбовців;
- напружена бойова підготовка вдень і вночі. Особливо важко це сприймали військовослужбовці, які служили у небойових частинах та підрозділах забезпечення тощо;
- відсутність повної інформації про різні види забезпечення та вирішення соціальних проблем військовослужбовців та членів їхніх сімей;
- відсутність вичерпної інформації про діяльність та завдання, що будуть виконуватись в антитерористичній операції;
- низький рівень психологічної підготовки військовослужбовців до дій в екстремальних умовах.

Серед найважливіших чинників морально-психологічної і психогенної властивостей, що визначають поведінку солдата в бою, виділяють такі як:

- ступінь моральної і фізичної перевтоми;
- вплив стресу;
- наявність почуття страху;
- рівень мотивації;
- бойовий настрій.

У сукупності чинників, що сприяють розвитку стресу, важливе місце посідають умови служби, особливості встановленого розпорядку дня і дисциплінарних вимог, організація побуту, ступінь задоволення потреб і запитів військовослужбовців. Дуже відбивається на психічному стані військовослужбовця характер морально-психологічної атмосфери, що утворилася у військовому колективі, стиль відношень командирів з підлеглими, суспільна думка, переважаючи особисті і групові настрої і традиції.

Стан перевтоми характеризується загальним нездужанням, порушеннями діяльності серцево-судинної і нервової систем, втомою, дратівливістю, безсонням, провалами пам'яті, депресією, безладністю дій або ж нездатністю довести до кінця доручену справу. У ході ведення бойових дій військовослужбовці піддаються граничним психологічним і фізичним навантаженням і неодмінно відчувають сильну втому, що може переростати в перевтому, тимчасових зрушень після тривалих обстрілів противником, переривання сну, нерегулярного прийому їжі тощо.

Сильний вплив на психіку військовослужбовця в бою здійснює «бойовий стрес», який випробують усі військовослужбовці навіть у ході навчання у мирний час. Він, як правило, виявляється у людини, що усвідомлює складність чи небезпеку поставлених перед нею завдань, а також у ході їхнього виконання. Багато в чому такий стан залежить від ступеня психічної і фізичної втоми (перевтоми). Тривалий стрес чи недостатня пристосованість можуть призвести до того, що організм людини перестане справлятися з негативними наслідками, викликаними сильним збудженням чи перевтомою. Здатність військовослужбовця до активних і усвідомлених дій різко падає. Надалі, якщо не будуть вжиті визначені заходи (наприклад, вивід з бою, надання відпочинку, надання медичної допомоги), може наступити повне фізіологічне і морально-психологічне виснаження організму. Реакція кожного військовослужбовця на психогенний чинник (розлади психічної діяльності, пов'язані з травмуючими психіку переживаннями, зумовленими військовими обставинами) індивідуальна. Проте ступінь її значною мірою залежить від сукупності реакцій на цей чинник усього підрозділу (частини). Колективна реакція має сильний вплив на дисципліну і організованість частин і підрозділів.

Важливими чинниками, що впливають на психіку військовослужбовця, є ступінь оволодіння зброєю і бойовою технікою, визначальний рівень професійної переваги над противником, а також повнота об'єктивного уявлення про майбутню бойову діяльність і способи її виконання.

У бойовій обстановці головні причини психологічного стресу – це загроза життю, відповідальність за виконання завдання, недостатність і невизначеність отриманої інформації, дефіцит часу під час прийняття рішень і здійснення бойових дій, невідповідність рівня військово-професійних навичок потребам, що вимагають умов миротворчої діяльності від особистості, психологічна невідповідність до виконання конкретного завдання, невпевненість у надійності зброї та військової техніки, відсутність довіри до командування і чинники ізоляції (під час дій у відриві від основних сил, знаходження в засідці, патрулі, на блокпості) тощо.

Таким чином, МПС особового складу Збройних сил України, рівень військової майстерності, бойового уміння значною мірою залежатиме від ефективності організації і проведення заходів морально-психологічного забезпечення, всебічного забезпечення особового складу в ході проведення відмобілізування, виявлення і вирішення соціальних проблем, створення та підтримання позитивної соціально-психологічної обстановки під час підготовки та виконання завдань за призначенням. Так, проведення заходів морально-психологічного забезпечення має на меті утвердження позитивних соціально-психологічних умов застосування підрозділів, формування та підтримку морально-психологічної комфортності під час виконання будь-яких завдань та охоплює основні форми суспільної свідомості – політичну, релігійну і повсякденну. Такий підхід разом із принципом матеріального стимулювання, з точки зору науковців, досить ефективно впливає на свідомість і психіку військовослужбовців та сприяє підтриманню на достатньому рівні військової дисципліни і боєготовності Збройних сил України. Антитерористична операція та операція Об'єднаних сил зміцнили взаємини між Збройними силами України і військовими контингентами інших країн, створили клімат довіри та військового братерства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агаєв Н.А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікація, визначення, ідентифікація. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Психологічні науки*. 2016. № 2. С. 5–23.
2. Артющин Г. Використання досвіду підготовки військовослужбовців у США у підвищенні кваліфікації офіцерських кадрів Збройних сил України та інших військових формувань. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія* : зб. наук. пр. Київ : Вид-во Нац. авіа. ун-ту «НАУ-друк». 2019. Вип. 1 (14). С. 10–16.
3. Бойко О.В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 667 с.
4. Вербин Н.Б. Розвиток професійної витривалості майбутніх магістрів військового управління у процесі оперативно-тактичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2019. 299 с.
5. Галімов А.В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2004. 376 с.
6. Діденко О.А. Виклики сучасності, тенденції та проблеми професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Сер.: Педагогічні науки*. 2016. № 1 (3). С. 70–81.
7. Капінус О.С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир : Вид. О.О. Євенок, 2020. 600 с.

8. Морально-психологічне забезпечення у Збройних силах України : підручник: у 2 ч., вид 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н.А. Агаєв, В.Г. Дикун, В.С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В.В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. Ч. 1. 754 с.
9. Мул С.А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Хмельницький, 2016. 542 с.
10. Нехаєнко С.І. Розвиток професійної компетентності офіцерів – організаторів морально-психологічного забезпечення в процесі оперативно-тактичної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2021. 407 с.
11. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : Золоті ворота, 2012. 462 с.
12. Торічний О.В. Теорія і практика формування військово-спеціальної компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі навчання : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2012. 536 с.
13. Торчевський Р.В. Педагогічні умови розвитку управлінської культури майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2012. 301 с.
14. Шемчук В.А. Педагогічні умови розвитку управлінського мислення майбутніх магістрів військового управління в системі післядипломної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Національний університет оборони України. Київ, 2012. 288 с.

С. І. Нехаєнко, О. В. Осадчий. Анализ факторов, влияющих на морально-психологическое обеспечение мобилизации и приведения в боевую готовность военнослужащих Вооруженных сил Украины. – Статья.

Аннотация. В статье авторы анализируют причины и факторы, влияющие на один из основных видов всестороннего обеспечения боевых действий Вооруженных сил Украины – морально-психологическое обеспечение. В ходе исследования авторы использовали системный анализ, синтез, обобщение психолого-педагогической и другой научной литературы, нормативно-правовых документов, регламентирующих морально-психологическое обеспечение, как один из основных видов всестороннего обеспечения. Анализ научных подходов к исследованию понятия «факторы и причины» позволил сделать вывод о том, что на морально-психологическое обеспечение влияют как внешние факторы (объективные условия обстановки), так и внутренние факторы (субъективные).

Ключевые слова: морально-психологическое обеспечение, морально-психологическое состояние, боевые действия, мобилизация, факторы, боеспособное состояние.

S. Nekhaienko, A. Osadchiy. Analysis of the factors affecting the moral and psychological support for the mobilization and bringing to combat readiness of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine. – Article.

Summary. In the article the author analyzes the reasons and factors influencing one of the main types of comprehensive support of combat operations of the Armed Forces of Ukraine – moral and psychological support. In the course of the research the author used system analysis, synthesis, generalization of psychological-pedagogical and other scientific literature, normative-legal documents regulating moral-psychological support as one of the main types of comprehensive support. Analysis of scientific approaches to the study of the concept of “factors and causes” made it possible to conclude that the moral and psychological support is influenced by both external factors (objective conditions of the situation) and internal factors (subjective).

Key words: moral and psychological support, moral and psychological state, hostilities, mobilization, factors, combat readiness.